

Úvod

Návraty k Augustu Comtovi a klasikům pozitivismu obecně se v současném českém „porevolučním“ filosofickém prostředí dějí jen velmi zřídka, a v systematické podobě už vůbec ne. Je to úkaz velmi překvapující, neboť právě pozitivismus byl jedním z nejvýraznějších směrů českého moderního myšlení, s jehož intelektuálními počátky bývá v českých zemích důvodně spojován i český filosof, sociolog, politik a státník, první prezident Československé republiky, žák Franze Brentana – Tomáš Garrigue Masaryk.¹ V posledních dvou desetiletích 19. století a téměř celou první polovinu století 20. tento světový myšlenkový proud přímo ovlivňoval vědomí české společnosti a více než kterýkoliv jiný směr programově usiloval o dominantní postavení v českém národním myšlení.² Specifický ráz tohoto světového proudu se od poloviny 19. století postupně formoval z českého herbartismu,

---

¹ Viz Zumr, J., „Československá filosofie přítomnosti“, *Filosofický časopis*, roč. 16, 1969, č. 4, s. 417–418.

² Cetl, J., *Český pozitivismus*, Univerzita J. E. Purkyně, Brno 1981, s. 5. Srov. také Zouhar, J., Pavlincová, H., Gabriel, J., *Česká filosofie v letech 1945–1948*, Academicus, Brno 2013, s. 203.

přičemž jeho filosofický, logický a obecně vědecký přístup předurčoval nejen transformaci českého pozitivismu, ale v duchu přísné moderní vědeckosti i racionální podobu a vývoj filosofie českého strukturalismu.³

Z oněch jen vzácně se vyskytujících pramenných zdrojů současnosti k nám nicméně doléhá všetečná otázka: Kdo ještě dnes vůbec čte Augusta Comta? Ani její naléhavost nás nenechá na pochybách, že dnes téměř „sotvakdo“.⁴ Dobrých důvodů lze vzpomenout hned několik. Auguste Comte (1798–1857) je průkopníkem filosofického směru, který se v intelektuálních kruzích naší porevoluční přítomnosti neteší potřebné vážnosti pro své kategorické odmítání každé „metafyziky“ jako nosné a účinné filosofické disciplíny, jež je schopna neodkladně řešit problémy moderní společnosti. A v přímé spojitosti s touto radikální tezí i proto, jaké místo přiřkl sociologii ve své hierarchii věd. S nemenší všeobecnou mírou pochopení se setkává Comtův vášnivý platonický cit ke Klotildě de Vaux, který se mu stal určitou filosoférou, a ovšem také jeho sklon k autoritativnímu elitářství, jenž vyústil v naléhavou potřebu založit na správě věcí veřejných nezávislou instituci neomylnosti, jejíž ideová koncepce mu umožnila, aby se sám ustanovil veleknězem pozitivistického „náboženství lidství“ a jeho kultu. To bylo v roce 1850, čímž Comte v podstatě předešel vyhlášením dekretu o neomylnosti papeže z r. 1870. Navíc sám styl textů tohoto „nejvzdělanějšího a nejvynalézavějšího“⁵ myslitele provází pověst nevelké čtenářské vstřícnosti, v neposlední řadě i z toho důvodu, že je nám i dnes tento klasik pozitivismu podáván v českém překladu starém bezmála jedno století.

---

³ Zumr, J., *Máme-li kulturu, je naší vlastní Evropa. Herbartismus a česká filosofie*, Filozofia, Praha 1998, s. 32; srov. také týž, „K počátkům českého strukturalistického myšlení. Památce Olega Suse“, *Filozofia*, roč. 46, 1991, č. 2, s. 143–152.

⁴ Simon, P.-J., *Histoire de la sociologie*, Presse universitaire de France – Quadrige, Paris 2002. Citováno podle: Pružinec, T., *Filozofický rozmer „ľudstva“ v myslení Augusta Comta*, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Nitra 2008, s. 8.

⁵ Nisbet, R. A., *La tradition sociologique* (z angličtiny přeložil M. Azuelos), 4. vyd., Presse universitaire de France – Quadrige, Paris 2005. Citováno podle: Pružinec, T., *Filozofický rozmer „ľudstva“ v myslení Augusta Comta*, c. d., s. 7.

I když se často ozývají názory, že Comtovo dílo je už překonané, zůstává skutečností, že jeho jméno vyvolává asociaci s klasickým pozitivismem, s jeho kanonickým textem zákona tří stadií či zákonem encyklopedickým, tedy s myšlenkou hierarchického uspořádání věd. Nepochybně Comtovi nelze upřít, že vznik sociologie podmínil završením ostatních věd. Navíc bývá označován za předchůdce, neřkuli za zakladatele sociologie.⁶ A zanechává i bohaté tvůrčí dědictví. Za všechny lze připomenout dvě hlavní díla čítající řadu svazků. Je to jeho systematické filosofické dílo *Cours de philosophie positive* (*Kurs pozitivní filosofie*), jehož šest dílů vycházelo v letech 1830–1842,⁷ a jeho sociologické dílo *Système de politique positive* (*Systém pozitivní politiky*), jež bylo vydáno ve čtyřech dílech v letech 1851–1854.⁸

Co ale vlastně význam onoho běžně frekventovaného slova „pozitivní“ v kontextu pozitivistické filosofie vyjadřuje? Výraz „positif“, „positive“ pozitivisté pojmají jako „skutečné“, „užitečné“, „jisté“, „přesné“ a konečně jako „kladné“ – v protikladu k tomu, co je „chimérické“, „neužitečné“, „nerozhodnutelné“, „kolísavé“ a „negativní“, orientující se na skutečnost, jež je lidskému rozumu nedostupná.⁹ V této spojitosti pak pozitivista přistupuje k vymezení svého akčního pole působnosti, jehož funkčnost je dána možností aplikace metody přísné vědy.

Věda ovšem podle Comta neskýtá jen jistotu vidění (*voir*) a přesnost racionálního vyjádření, tedy schopnost vědět (*savoir*), ale umožňuje i předvídat (anticipovat), představit si konečný výsledek či sociální produkt (nikoli však ustanovovat, určovat). Všechny skutečnosti, resp.

---

⁶ „Pojem sociologie zavedl a poprvé užil zakladatel oboru *Auguste Comte* ve IV. sv. svého základního díla *Cours de la [sic] philosophie positive* v r. 1837 [...] Do té doby používal *Comte* pro obor starší označení, které zavedl jeho učitel *C. H. Saint-Simon*, totiž sociální fyzika.“ *Comte* pro tento pojem navíc používal označení „sociální filosofie“ či „politická filosofie“. Srov. *Velký sociologický slovník*, sv. II, ed. M. Petrusek a kol., Karolinum, Praha 1999, s. 1018–1026.

⁷ *Comte, A., Cours de philosophie positive*, I–VI, Rouen Frères (Bachelier), Paris 1830 až 1842. Avšak základní teze učení, které *Comte* rozvíjel v podstatě po celý svůj život, formuloval už ve svých předchozích raných pracích na počátku dvacátých let.

⁸ *Comte, A., Système de politique positive*, I–IV, Mathias, Paris 1851–1854.

⁹ Srov. *Cetl, J., Český pozitivismus*, c. d., s. 16.

jevy světa, původně ovládané vnitřní nutností, vidí pozitivní věda jen jako by rozložené před sebou, přičemž právě tyto relativní předměty objektivní reality ještě nezařazené do souvislostí spadají do zorného pole pozitivistů. Jen v tomto rámci pozitivisté vypracovávají teorii obecně platných vztahů mezi jevy, na základě jejichž objektivizující formy je pak možné poznávat a následně i předvídat jejich další vývoj, a tak přiměřeně pozitivistickým zásadám na svět účinně působit.

Konsekventním naplňováním onoho slavného a v jistém smyslu stále alarmujícího „*voir pour prévoir*“ (vidět, abychom mohli předvídat), onou možností předvídat na bázi obecných zákonů, jež „vidíme“ (jež je možné nazírat), se má zorné pole pozitivní vědy rozšířit a na tomto pozitivním základě dovolit objektivní popis jevů ve společnosti, včetně jejich statistiky. Takovéto předvídání společenských jevů se podle Comta stává klíčem, který otevírá bránu a umožňuje vznik nové lidskosti, nové „pozitivní“ humanity. Střední vrstvy se sice domáhají politických práv, ale ve skutečnosti vše začíná ovládat hospodářství. Tento hospodářský duch je předzvěstí nové průmyslové periody. Hospodářské síly nakonec rozhodnou o státních zřízeních a rozdělení politické moci. Proto je hlavním úkolem doby včlenit „lidové městské třídy“, tzv. průmyslový proletariát, do společenského celku.¹⁰ Jedině tak dojde k tomu, že se postupně uvědomující „čtvrtý stav“, onen průmyslový proletariát, stane spolupracovníkem vůdčích hospodářských sil. Lid si žádá pravidelnou práci a funkční výchovný systém. To mu může poskytnout pozitivismus. Vznikne tak nová organická pozitivní perioda. A to je pokrok!

Abychom tedy mohli předvídat a následně jednat, je nutné vědět, co společnost vlastně je a jak funguje. Jedině pak ji lze reorganizovat. Proto Comte vytváří vědeckou nauku o společnosti – sociologii. A tento optimismus, hnaný vírou v pokrok, si pak vynucuje vznik nového náboženství.

V českých zemích patřil mezi původní protagonisty sociologie Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937). Je obecně považován za prvního

---

¹⁰ Srov. Furet, F., *Promýšlet Francouzskou revoluci*, přel. P. Horák, Atlantis, Brno 1994, s. 93.

českého univerzitního profesora, který „přednášel sociologii jako svébytnou filosofickou disciplínu“.¹¹ Podobně jako Auguste Comte i on zakládá svůj osobitý, sociologicky orientovaný filosofický postoj na syntetické reflexi evropského myšlení. Ačkoli svou „konkrétní“ logiku spolu s „vědeckou“ metafyzikou v teorii opírá o „věci samé“ jakožto poslední ontologická rezidua skutečnosti, na rozdíl od Comta primárně neusiluje o vytvoření uceleného teoretického systému.¹² Masaryk vnímá filosofii jako nenaplněnou možnost,¹³ tedy jako teoretickou výzvu, která mu aproximativně otevírá cestu k praxi. Jeho syntetismus není ani eklektismem. K pouhému pasivnímu přebírání idejí se Masaryk stavěl vždy kriticky. Šlo mu o syntézu osobně prožitou, za každou filosofickou syntézou viděl určitou konkrétní životní situaci.¹⁴ A v tomto ryze praktickém a neelitářském duchu si také vytvořil svůj svérázný poměr k myslitelům, kteří ho ovlivnili nejpronikavěji: Platónovi, Brentanovi,

---

¹¹ Nešpor, Z. R., *Republika sociologů. Zlatá éra české sociologie v meziválečném období a krátce po druhé světové válce*, Skriptorium, Praha 2011, s. 22.

¹² „Vždycky jsem myslel a psal ne proto, abych měl svůj filozofický systém, ale proto, že mne k tomu hnala, že mne hněla ta krize doby – to se rozumí, pane, že jsem ji prožíval v sobě ... za sebe i za jiné.“ Čapek, K., *Hovory s T. G. Masarykem*, in: Spisy T. G. Masaryka, sv. 37, ed. J. Opelík, Ústav T. G. Masaryka, o. p. s., Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., Praha 2013, s. 186.

¹³ Jak konstatuje Emanul Rádl: „Filosofie [...] nám podává smysl našeho života; dává nám soustavu pravidel, která nám potvrzuje naše vlastní přemýšlení; učí nás pohlížet na svět a na život pod obrazem věčnosti.“ A Rádl v závěru téže kapitoly dodává: „Je pravda, že Masaryk jako pionýr prosekává jen nejhlavnější cesty a starost o podrobnosti ponechává druhým: taková jest už metoda pionýrů. A jestliže jest Masarykova filosofie podávána těžkým slohem, nuže od toho jsou opravdoví odborníci, aby překonávali formální obtíže slohu a aby z Masarykových výkladů vybrali a druhým filosofům předložili teoretické jádro filosofické.“ Srov. Rádl, E., „T. G. Masaryk“, in: Durant, W., *Od Platóna k dnešku. Vývoj filosofie v jejích velkých představitelích*, přel. V. J. Hauner a H. Sýkora, české vydání zrevidoval a doplnil E. Rádl, Sfinx Bohumila Jandy, Praha 1937, s. 434 n.

¹⁴ Slovy Mirko Nováka: „Kdykoliv se Masaryk zásadně rozhodoval, ať ve filosofii nebo v politice, bylo to vždy podle zážitku a hodnoty, i když sám – autor Konkrétní logiky – byl vzdálen jakéhokoliv podceňování věd přírodních.“ Novák, M., *Hodnoty a dějiny*, Vydavatelstvo Družstevní práce, Praha 1947, s. 48–49. Srov. také Masaryk, T. G., *Česká otázka. Naše moderní krize. Jan Hus*, in: Spisy T. G. Masaryka, sv. 6, ed. J. Brabec, Masarykův ústav AV ČR, Ústav T. G. Masaryka, Praha 2000, s. 284.

Humovi, Millovi, Comtovi i Pascalovi, a postupně budoval své vlastní, aktivisticky orientované pojetí „nového“ náboženství lidství.¹⁵

Masaryka s pozitivismem spojuje vysoké hodnocení vědy a její metodologie. Věda a vědecký přístup ke skutečnosti musí být základem veškerého filosofování. V comtovském duchu ukazuje, jak lze přesným tříděním věd tento filosofický úkol vědy postihnout. Masaryk však principiálně nesdílí pozitivistický empirismus. Čerpá z Platónova, Brentanova i Herbartova racionalismu. Racionalismus současně znamená realismus, jímž Masaryk nahrazuje pozitivistický fenomenalismus. Přesto v souhlasu s pozitivismem zaujímá stanovisko přísného determinismu, jenž vylučuje každý důsledný subjektivismus či jakékoliv romantické pojetí pojmu svoboda.

Mezi pozitivistickým přístupem ke skutečnosti a Masarykovým realismem nacházíme mnoho shod, ovšem i mnoho zásadních odlišností, které nelze bez zevrubnějšího zkoumání jednotlivých etap vývoje Masarykova myšlení jednoduše náležitě určit a zařadit.¹⁶ Důkazem toho jsou až extrémně odlišné hodnotící výroky na adresu Masarykovy filosofické pozice z řad předních pozitivisticky i jinak filosoficky zaměřených badatelů, domácích i světově uznávaných. Bude proto metodicky nutné se nejprve zaměřit na vlastní pozitivistickou filosofii, resp. její původní podobu, s níž měl Masaryk potřebu se v průběhu svého myšlenkového vývoje vyrovnávat nejdůsledněji, tj. na filosofii Augusta Comta.¹⁷ Jenom tak bude možné kriticky posoudit, jakou

---

¹⁵ Srov. Bednář, J., „Vývoj Masarykovy náboženské filosofie“, *Acta Universitatis Carolinae - Philosophica et Historica* 1, 1969, s. 17–64; a také Dokulil, M., *Masaryk a náboženství. Sedm zastavení k 75. výročí úmrtí TGM*, Masarykova univerzita, Brno 2012.

¹⁶ V odpovědi na Soldernovu kritiku své knihy *Versuch einer concreten Logik. (Classification und Organisation der Wissenschaften)* Masaryk dokonce tvrdí, že je „principiálním odpůrcem pozitivismu“, a proto je jeho „třídění a organizace věd provedeno ze zcela jiného gnozeologického stanoviska, než je tomu u Comta“. Srov. Masaryk, T. G., Pan Schubert von Soldern jako recenzent, in: *Pokus o konkrétní logiku*, in: Spisy T. G. Masaryka, sv. 3, ed. J. Srovnal, Masarykův ústav AV ČR, Ústav T. G. Masaryka, Praha 2001, s. 225.

¹⁷ „Comte měl pro Masaryka význam obrovský, u nás nedoceněný.“ Patočka, J., „České myšlení v meziválečném období“, in: *Masarykův sborník VII. T. G. M. a naše současnost (1980)*, ed. A. Masaryková et al., Academia, Praha 1992, s. 408.

měrou je Masarykův pozitivní přístup ke skutečnosti věrný tomuto původnímu myšlenkovému směru a nakolik je jeho realismus v podstatě svébytným ideovým postojem, který lze chápat jako Masarykův odkaz českému filosofickému myšlení. Pak vyvstává otázka, zda je tento odkaz v současnosti ještě stále živý, a pokud ano, pak v čem.